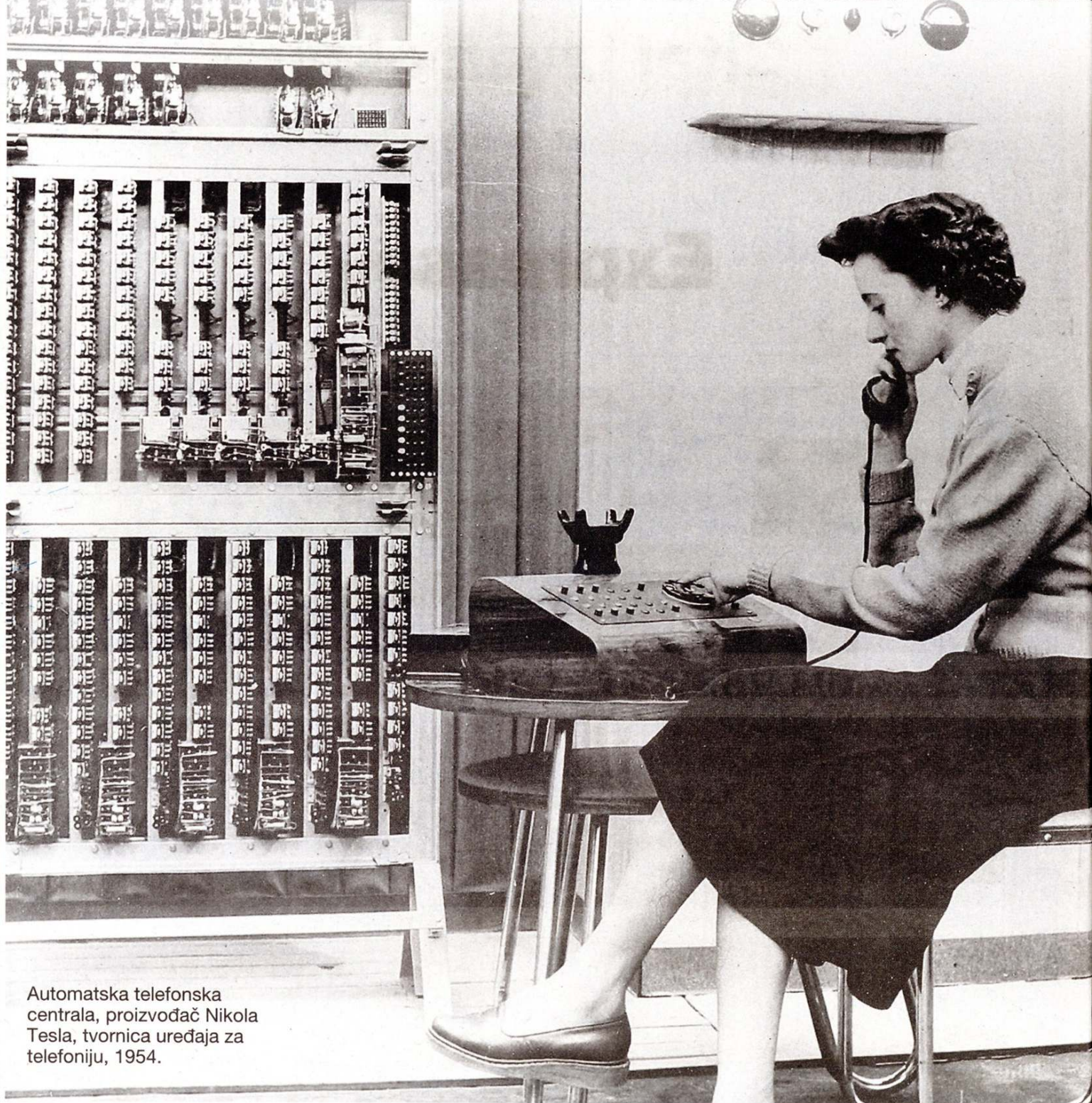

IZLOŽBA **VRIJEME GIGANATA** OTKRIVA S

KAKO SMO K

DRŽAVU SMO OD 1947. DO 1952. TEŠKO

Automatska telefonska centrala, proizvođač Nikola Tesla, tvornica uređaja za telefoniju, 1954.

GLAVNU POVIJEST HRVATSKIH TVORNICA KALILI ČELIK OM INDUSTRIJOM GRADILI IZ PEPELA

Piše: **INES ŠIKIĆ**Presnimio: **IGOR KRALJ/PIXSELL**

To su bili megalomanski projekti, ali toliko tvornica se u tom vremenu gradilo u Zagrebu, ali i u ostatku Hrvatske i bivše države, da je to postalo normalno. Nikome to nije bilo čudno, kaže arhitektica Zrinka Paladino komentirajući izložbu "Vrijeme giganata: planska industrijalizacija i naslijeđe 1947.-1952." u Muzeju Grada Zagreba. Izložba fotografija završni je dio trilogije koju je osmislio i vodio kustos Goran Arčabić pod nazivom "Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive".

FOTOGRAFIJE GRADNJE I PRVIH GODINA RADA

- Izložba je usmjerena na vrijeme od 1947. do 1952., odnosno na tzv. prvu petoljetku u Jugoslaviji. Gradnja državnih poduzeća teške industrije i elektroindustrije - koje nazivamo gigantima - predstavljala je ideološku bazu privrednog i društvenog razvoja - kaže Arčabić. Izložene su fotografije gradnje i prvih godina rada u četiri zagrebačke tvornice: Rade Končar, Prvomajska, Jedinstvo i Tvornica parnih kotlova. Radilo se o industriji koja je razvijana planski, s ciljem da se država podigne na noge, odnosno - da se izgradi na čeliku i energetici. Rade Končar nastao je 1946. godine, a već 1948. godine izgradili su generator za mariborsku hidroelektranu.

Nastavak na sljedećoj stranici →

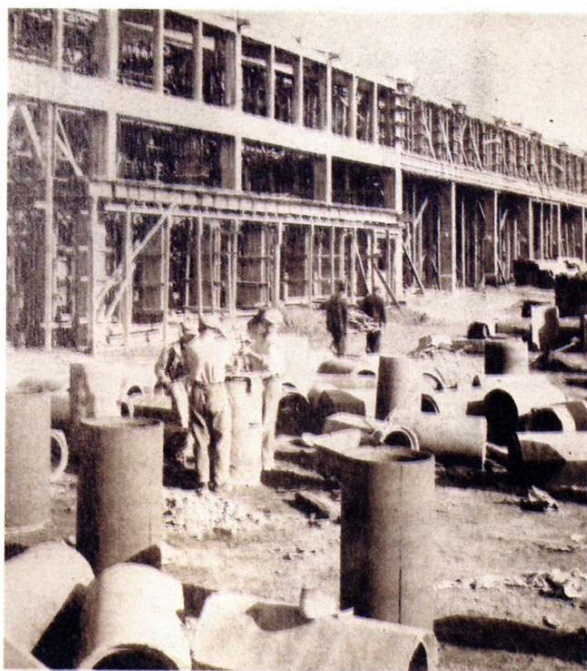
TIJEKOM GRADNJE NEDOSTAJALO JE **ST**

Tvornica Prvomajska bila je jedna od vodećih proizvođača alatnih strojeva i uređaja u Europi sve od nacionalizacije pa do 1990. godine, a nastala je državnim preuzimanjem strojarne radionice i ljevaonice Braća Ševčik, koja je u Zagrebu poslovala od 1922. godine. Jedinstvo je proizvodilo opremu i strojeve za razne industrije - od prehrambene, farmaceutske pa sve do petrokemijske, a radili su i reaktore, rezervoare te pumpe. Jedinstvo je 60-ih godina sagradilo šećeranu u američkoj saveznoj državi Michigan. Tvornica parnih kotlova na Žitnjaku proizvodila je industrijske armature i čelične konstrukcije od 1946. godine.

IMPROVIZACIJA JE BILA POTREBNA TIJEKOM GRADNJE

Kad se govori o te četiri tvornice, uglavnom se govori i o arhitektonski iznimno važnim zgradama i kompleksima, a na nekima od njih radili su i poznati hrvatski arhitekti, kao što je Lavoslav Horvat, koji je projektirao dvjestotinjak tvorničkih kompleksa u svojoj karijeri. Komplex Tvornice električnih strojeva Rade Končar u Zagrebu projektirali su Stjepan Gomboš, Mladen Kauzlarić, Oto Werner i Vladimir Juranović, a većina tvorničkih kompleksa u Zagrebu projektirana je u Arhitektonskom projektnom zavodu. No socijalistički način gradnje podrazumijevao je brzinu i ekonomičnost, a to je značilo da su se od arhitekata i građevinarstva često tražili improvizacija i inovacija. Prilikom gradnje nedostajalo je strojeva, građevinske opreme, alata i kvalificiranih radnika, a projektni planovi često su se mijenjali.

Nastavak na sljedećoj stranici →

U ETAPAMA Većina tvornica gradila se kroz nekoliko godina. Gore: Gradnja zagrebačke Tvornice parnih kotlova

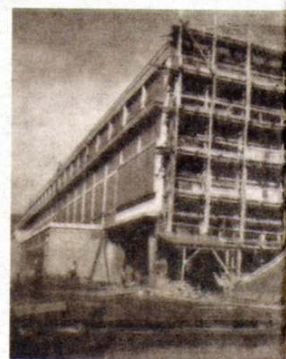
SLAVLJE Svečanost povodom dovršetka gradnje dijela kompleksa Tvornice parnih kotlova

KOLO Tvornice su često gradili omladinci. Dolje: svečanost nakon dovršetka gradnje Tvornice parnih kotlova

RADE KONČAR

Tvornička hala E s vertikalnom vitlaonicom značajno je inženjersko postignuće

PROJEVA, KVALIFICIRANIH RADNIKA...

UČENJE Praktična nastava za učenike zagrebačkih tehničkih škola održavala se u industrijskoj školi tvornice Rade Končar

NASLIJEĐE Povjesničar Goran Arčabić, kustos Muzeja grada Zagreba, kaže da se izložba bavi naslijeđem za koje ne marimo

RAD Interijer pogona tvornice Prvomajska prije preseljenja na Žitnjak 1945. godine (dolje)

ZAŠTITA Arhitektica Zrinka Paladino kaže da je potrebno zaštititi arhitektonsku baštinu koja danas propada

REAKTORI Tvornica Jedinstvo proizvodila je alate i strojeve za različite industrije (lijevo)

GRADNJA Hala E s horizontalnom vitlaonicom gradila se nekoliko godina u krugu Končara

BETONSKE STRUKTURE UKLAPALE SU S

Svi ti nedostaci i primorano na improvizacije i inovativnost doveli su do nekih arhitektonskih specifičnosti koje danas prepoznajemo na ovim građevinama te se često uče na fakultetima kao primjeri dobre arhitekture i izvedbe, pogotovo u uvjetima koji nisu bili idealni.

- S obzirom na složene postupke gradnje i inovacije u izvedbi, hala E s vertikalnom vitlaonicom u tvornici Rade Končar značajno je inženjersko postignuće. Povijesnu vrijednost imaju strojni park i oprema iste tvornice koji dijelom datiraju u prvu polovinu 20. stoljeća - kaže Goran Arčabić.

Arhitektica Zrinka Paladino ističe kako su industrijski projekti koji su sagrađeni u vremenu nakon Drugog svjetskog rata iznimne kvalitete te mogu parirati svjetskim primjerima u svakom pogledu.

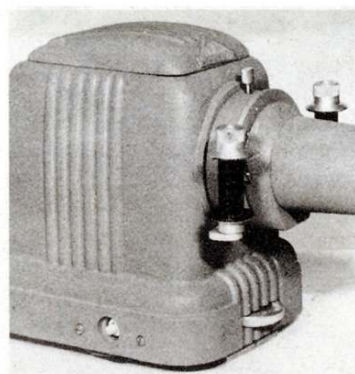
KOMPLEKSI PROPADAJU, ALI SVI ŽELE NJIHOVE LOKACIJE

- Po brojnosti i valjanosti takvih industrijskih zdanja u poraću možemo govoriti o presedanu u našoj arhitektonskoj povijesti. Često su arhitekti za te nacрте dobivali najveće strukovne nagrade jer su te, uglavnom betonske strukture, skladno uklapali u okoliš koji je najčešće bio zelen - kaže Paladino dodajući kako bi današnji arhitekti mogli učiti od poratne arhitekture, točnije od "funkcionalnosti i čistoće izvedbe industrijskih postrojenja".

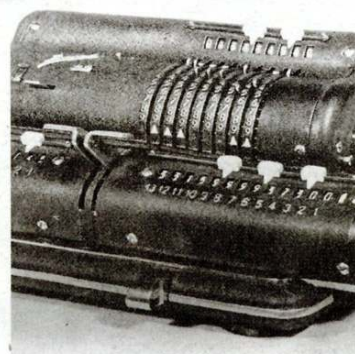
- Ti primjeri iz naše graditeljske baštine dokaz su i da je unutar industrijske arhitekture moguće ostvarivati maestralna djela kojima bismo parirali najuspješnijim svjetskim rješenjima. Nekad smo u tome uspijevali - kaže Paladino.

Nijedna od četiri navedene tvornice s izložbe u Muzeju grada Zagreba trenutačno nije u sustavu zaštite kulturnih dobara, a osim dijelova kompleksa Končara i Jedin-

Arhitektonska vrijednost
Tvornice su projektirali slavni arhitekti, a tijekom gradnje morali su mijenjati nacрте zbog nedostatka novca ili opreme

Propadanje baštine
Kompleksi su napušteni i ostavljeni da propadnu s namjerom rušenja. Lokacije su uglavnom vrlo atraktivne

stva, ti prostori uglavnom zjape prazni i propadaju, bez obzira na to radi li se o državnom, gradskom ili privatnom vlasništvu.

- Radi se o predivnim i danas vrlo vrijednim lokacijama koje su svima poželjne, najviše onima koji bi tamo htjeli graditi, što je i normalno. Rijetko što je prenamijenjeno, a ostatak su derutni industrijski kompleksi prepušteni propadanju s namjerom rušenja - kaže Zrinka Paladino.

Proizvodnu namjenu gotovo u cijelosti zadržao je industrijski sklop tvornice Rade Končar u Voltinu naselju, a koristi ga Končar Elektroindustrija d. d.

- Industrijski sklopovi namjenski građeni za tvornice Jedinstvo i Prvomajska te Tvornicu parnih kotlova dijele sudbinu većine nekretnina likvidiranih poduzeća metalske industrije u Hrvatskoj. Dio sklopova je prodan, a objekti se koriste uglavnom kao skladišni i poslovni prostori. Tek manji dio zadržao je proizvodnu funkciju. Dio je u državnom vlasništvu, primjerice Jedinstvo na Jankomiru koristi Ministarstvo obrane RH - ističe Arčabić.

Prvi Petogodišnji plan razvitka narodne privrede u Jugoslaviji imao je "budžet" od 60 milijardi dinara za elektrifikaciju te izgradnju rudarstva i crne metalurgije. Gradili su državu od nule - i uspjeli su.

POLA GODINE RADILI SU NA GLAVNOJ HALI JEDINSTVA

- Ispunjenje plana bilo je apsolutni prioritet i čitavo je društvo usmjereno tom cilju. No zbog političke i ekonomske blokade SSSR-a investicije su se usmjerile na dovršetak gradnje industrijskih sklopova od saveznog značenja - kaže Arčabić. Sve tvornice gradile su se u etapama. Rade Končar u tri etape od 1946. do 1955. godine, a izvorni je projekt

više puta promijenjen te je sama tvornica nadograđivana kasnije. No u nekim je dijelovima zadržao prepoznatljivost iz izvornih nacрта - primjerice hala A, radnička zgrada i izlazno skladište, koji su projektirani između 1945. i 1947. godine. Arhitektonska posebnost Tvornice Jedinstvo je pak krov koji je napravljen od armiranobetonskih montažnih elemenata. Radi se o prvom industrijskom objektu u Hrvatskoj koji je imao takav tip krova.

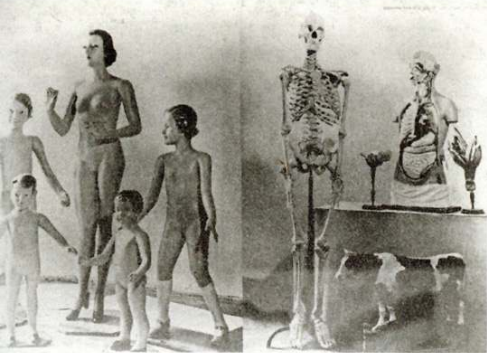
OVI INDUSTRIJSKI KOMPLEKSI BILI SU CENTRI RAZVOJA

- Neki objekti, poput glavne hale Tvornice parnih kotlova, podignuti su u tek pola godine. Gradnja se oslanjala na iscrpljujući besplatni rad omladinskih brigada. Omladinske brigade su sagrađile u svega nekoliko mjeseci i glavnu halu Tvornice Jedinstvo, ali je realizacija ostalih objekata kasnila za prvotnim planom. Hala strojne obrade i upravna zgrada Jedinstva sagrađene su šest do sedam godina nakon što je tvornica već puštena u rad - ističe Arčabić.

Četiri tvornice koje su predstavljene na izložbi u Muzeju grada Zagreba 50-ih i 60-ih godina, ali i kasnije, bile su centri razvoja, nositelji razvitka lokalne zajednice te jedan od glavnih pokretača ekonomske i političke snage Zagreba. Upravo iz tog razloga Arčabić želi istaknuti problem propadanja te baštine i zanemarivanje graditeljskog naslijeđa iz tog vremena.

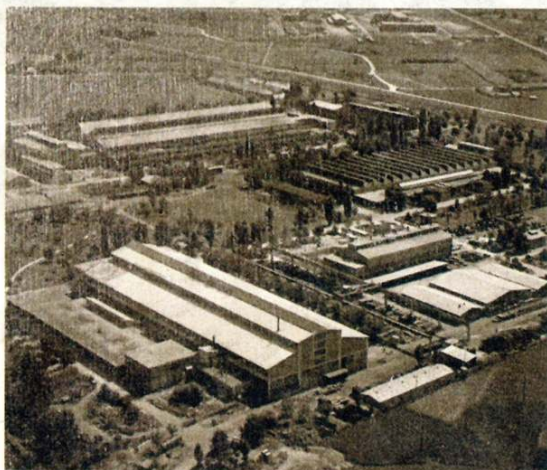
- Te četiri tvornice na ovoj izložbi promatramo kao svojevrsne studije slučaja za propitivanje utjecaja politike na proces industrijalizacije. Industrijski sklopovi promatrani su kao dokumenti vremena na kojima se odražavaju presudne te često dramatične epizode nacionalne i svjetske povijesti - kaže Arčabić.

E U OKOLIŠ KOJI JE NAJČEŠĆE BIO ZELEN

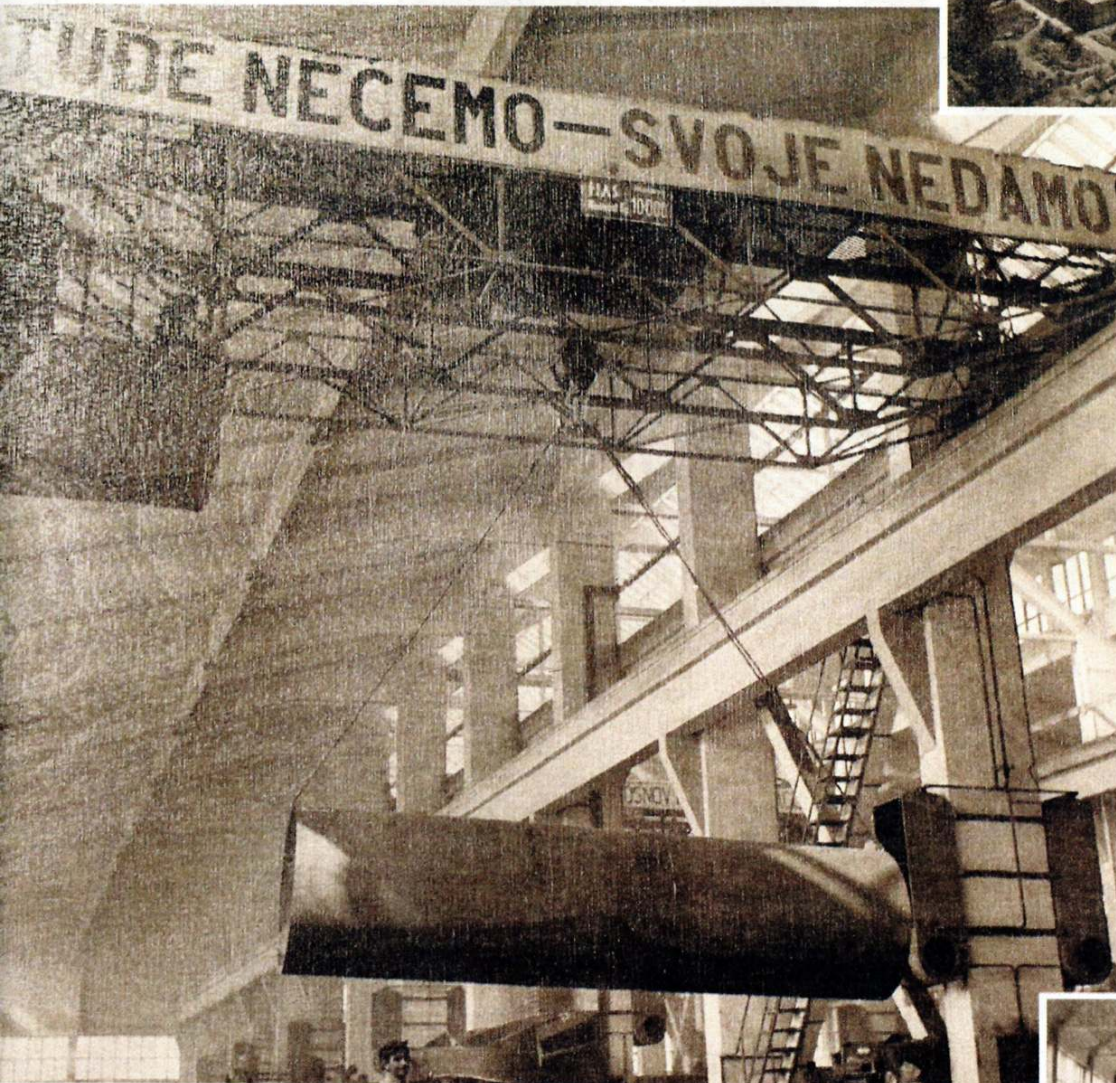

NASTAVNA POMAGALA

Glazbala
Harmonija
(desno);
Gipsani
odljevi
proizvođača
Mulaža,
tvornice
nastavnih
pomagala

PAROLE Unutrašnjost
Tvornice parnih kotlova
1952. (lijevo); Pogled na
kompleks iste tvornice (gore)

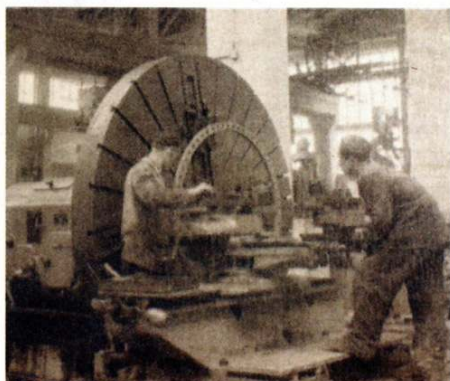

NASTAVA U industrijskoj
školi tvornice Rade Končar
učilo se od inženjera,
snimljeno 1955. godine

UNIKATNA

Jedinstvo
je naš prvi
industrijski
objekt s
krovom od
armiranobe-
tonskih
elemenata
(lijevo); Detalj
proizvodnje
iz Jedinstva
(desno)

POSTIGNUĆE Interijer hale E u
tvornici Rade Končar (gore), koja je
predviđena u originalnim nacrtima